

Untranslatability in the Russian Poetry. The Palindrome

L'intraductibilité dans la poésie russe. Le palindrome

Intraductibilitatea în lirica rusă. Palindromul

Ana-Camelia DINU

Universitatea din București,
cameliabadea@yahoo.com

Abstract

Within the combinatory poetry, the palindrome reactivates the debates regarding the pertinence of the interpretative theories of translation. In the Russian literature the palindrome has been known ever since the 17th century. It began to draw the specialists' attention at the same time as the experiments of the Russian futurists, especially those of Velimir Hlebnikov. Starting from certain theoretical patterns, the present paper synthesises the reasons why the palindrome is deemed to be an example of untranslatability and illustrates some non-equivalence situations by text excerpts from the modern Russian poetry. Moreover, it tries to establish whether the palindrome is a completely aleatory composition aiming at poetic entertainment, or a complex structure imposing a hermeneutic act the translator cannot ignore in the transposition process.

Résumé

Dans le cadre de la poésie combinatoire, le palindrome réactive les polémiques concernant la pertinence des théories interprétatives de la traduction. Dans la littérature russe, le palindrome est connu dès le 17e siècle. Il a commencé à attirer l'attention des spécialistes lors des expériences des futuristes russes, surtout de Velimir Hlebnikov. En partant de certains modèles théoriques, dans l'étude présente nous avons synthétisé les arguments pour lesquels le palindrome est un cas d'intraductibilité et nous avons exemplifié certaines situations de non-équivalence par des corpus de textes de la poésie russe moderniste. Aussi, nous avons essayé d'établir si le palindrome est une composition complètement aléatoire, qui a comme rôle le divertissement poétique, ou une structure complexe qui impose un acte herméneutique que le traducteur ne peut pas ignorer dans le processus de transposition.

Rezumat

În cadrul poeziei combinatorii, palindromul reactivează polemicile cu privire la pertinenta teoriilor interpretative ale traducerii. În literatura rusă palindromul este cunoscut din secolul al XVII-lea. El a început să atragă atenția specialiștilor odată cu experimentele futuriștilor ruși, mai ales ale lui Velimir Hlebnikov. Pornind de la anumite modele teoretice, în prezentul studiu am sintetizat argumentele pentru care palindromul reprezintă un caz de intraductibilitate și am exemplificat unele situații de nonechivalență prin corpusuri de texte din lirica rusă modernistă. De asemenea, am încercat să stabilim dacă palindromul este o compoziție complet aleatorie, care are ca rol divertismentul poetic, sau o structură complexă ce impune un act hermeneutic pe care traducătorul nu-l poate ignora în procesul de transpunere.

Key words: *palindrome, avant-gardism, Hlebnikov, untranslatability, combinatory poetry.*

Mots clés: *palindrome, avant-gardisme, Hlebnikov, intraductibilité, poésie combinatoire.*

Cuvinte-cheie: *palindrom, avangardism, Hlebnikov, intraductibilitate, poezie combinatorie.*

Coordonate teoretice

La data de 21/12/1991, la ora 16 și 61 de minute (coordonate temporale deloc aleatorii), a început la Teatrul de Comedie din Moscova primul (și singurul până acum) *Festival de palindrom*, care a avut ca deviză celebra formulare palindromică atribuită poetului rus Afanasi Fet (1820-1892), „A roza upala na lapu Azora” (Trandafirul a căzut pe laba lui Azor).

În concepția teoreticianului rus M.L. Gasparov, palindromul este „o frază sau un vers care se citește identic de la cap la coadă și invers, motiv pentru care se păstrează același sens al enunțului” [1]. O taxonomie cuprinzătoare a figurilor de limbaj a fost realizată de membrii Grupului μ de la Liège, care clasifică figurile în metaplasme (se manifestă la nivelul sonor sau grafic al cuvântului, de exemplu aliterația, asonanța), metataxe (se manifestă la nivelul structurii frazei, de exemplu anafora, chiasmul), metasememe (prin care se substituie un semem prin altul, de exemplu metafora, metonimia, sinecdoca) și metalogisme (prin care se modifică valoarea logică a frazei, de exemplu litota, alegoria) [2]. În general se consideră că expresivitatea literară a metaplasmelor (în a căror categorie intră și palindromul) este redusă, în comparație cu a metasememelor și a metataxelor. Totuși, considerăm că cel puțin în cazul avangardiștilor ruși palindromul a reprezentat una dintre cele mai subtile forme de expresivitate, din păcate intraductibile.

În prezentul studiu vom prezenta motivele pentru care palindromul reprezintă un caz de intraductibilitate și vom exemplifica unele situații de nonechivalență prin corpusuri de texte din lirica rusă.

Palindromul în literatura rusă

În ultimele două decenii, în Rusia au apărut din ce în ce mai multe studii și antologii notabile dedicate poeziei combinatorii. Le amintim pe cele mai importante: I. Ciudasov, *Zametki ob akrostihe* (Observații asupra acrostihului), în „Astrahanskaia literatura”, 3/2003; S.E. Biriukov, *ROKU UKOR: Poeticeskie naceala* (Reproș către destin: începuturile poetice), Moscova, 2003; *Antologhiia russkogo palindroma, kombinatornoi i rukopisnoi poezii* (Antologia palindromului rus, a poeziei combinatorii și de experiment), selecție și note de G.G. Lukomnikov și S.N. Fedin, Moscova, 2002; M.L. Gasparov, *Russkii stih naceala XX veka v kommentariiah* (Comentarii asupra versului rus de la începutul secolului al XX-lea), Moscova, 2001; S.E. Biriukov, *Poeziia russkogo avangarda* (Poezia avangardei ruse), Moscova, 2001; V. Rîbinski, *SoloGolos (palindromi 89-98 gg.)* (SoloGolos: palindromuri din anii '89-'98), Tula, 1998; S.E. Biriukov, *Zevgma: Russkaia poeziia ot man'erizma do postmodernizma* (Zeugma: poezia rusă de la manierism la postmodernism), Moscova, 1994. Multe dintre investigațiile asupra palindromului (inclusiv în cadrul studiilor menționate) au ca pretext hermeneutica operei poetului avangardist rus Velimir Hlebnikov, dintr-un motiv pe care îl vom explica ulterior.

În literatura rusă palindromul este cunoscut din secolul al XVII-lea. În secolul al XVIII-lea, G. Derjavin a scris versul palindromic „Ia razumu umu zaria, Ia idu s mecem sudiiia” (De spirit mă ocup dimineața, merg cu sabia justiției), devenit de asemenea celebru. În timp, exemple strălucite de palindrom au realizat simboțiștii ruși, mai ales Valeri Briusov, căruia îi aparține palindromul „Ia – arka kraia” (Sunt un arc în ținutul acesta). Poetul a experimentat palindromul în volumul *Experimente* (1915-1918), din care am selectat textul de mai jos:

Golos lunî
(*Palindrom bukvennîi*)

Ia – oko pokoia,
Ia – dali lad'ia,
I ciut' uzoriu rozu tuci,
Ia, radugu lugu daria!
Ia – alaia,
Ia – i liliia,
Vedu, Sil'vana, v lesu dev,

Ia, ele leleia
Nebes eben [3].

Vocea lunii
(palindrom literal)

Eu – ochi de liniște,
Eu – barca oferită,
Și un norișor plămădit trandafiriu,
Eu vă ofer pajiștea curcubeului!
Eu – stacojiu,
Eu – un crin,
Veda, Silvana, în păduri virgine
abia hrănesc
Cerul de abanos.

Un moment crucial în dezvoltarea palindromului rus l-au reprezentat multe dintre textele futuristului Velimir Hlebnikov, în care palindromul a primit semnificații noi. Mai exact, acesta a devenit la avangardistul rus o modalitate de a sugera la nivel fonetic și prozodic ideea de reversibilitate și ciclicitate în continuumul spațiu-timp. Aceeași funcție o au și dislocările temporale (împietirea trecutului cu viitorul în aceeași structură), perspectivele temporale răsturnate, recurența motivelor literare ce sugerează atemporalitatea și repetabilitatea (de exemplu, în poemul *Mirskoŋta* – Lumeadelacapăt eroii trăiesc de la moarte la naștere).

În 1960 poetul Valentin Hromov a creat primul poem dramatic rus scris sub forma unui palindrom, intitulat *POTOP, ili ada Iliada* (Potopul sau Iliada iadului). În perioada 1960-1970, poetul Nikolai Ladîghin a creat o cantitate impresionantă de texte palindromice (în jur de 140), despre care cercetătorul S.E. Biriukov afirmă: „Dacă Hlebnikov a scos palindromul din cercul îngust al zonei de divertisment prozodic și l-a inclus în domeniul artei superioare, Ladîghin a extins palindromul din punct de vedere tematic și ideatic, ca specie epică, demonstrând varietatea formelor palindromice, și l-a ordonat în cicluri” [4]. În perioada 1980-1990 palindromul s-a dezvoltat spectaculos în lirica rusă și s-au creat sonete, drame și miniaturi în proză palindromice. Îl menționăm în acest sens pe scriitorii D. Avaliani, A. Bubnov, S. Fedin, B. Goldstein, B. Grinberg, A. Kanavșikov, Elena Kațuba, M. Kreps, H. Lukomnikov, D. Minski, V. Palcikov, V. Rîbinski. Numeroși autori contemporani ruși, creatori de palindrom, așteaptă să fie aprofundați.

În cadrul avangardei literare ruse, experimentul artistic (înțeles mai cu seamă în variantele sale radicale) a exploatat potențialul estetic și euristic al limbajului. Astfel, în prim-plan trec figurile de limbaj bazate pe semnificații accidentale, pe aluzii, pe modificări semantice și metaplasme. Sursele de inspirație pentru experimentele futuriste au fost adesea mostrele de limbaj deformat, descântecele, vorbirea extatică, exprimarea intenționat greșită, limbajul infantil, al bolnavilor mintal, lapsusul, spiritismul, șamanismul, transa vrăjitoarească. Demersul s-a extins la experimente tipografice și grafico-sonore, la inventarea limbajului transrațional (*zaum*) fonetic și semantic, la utilizarea alogismului, nonsensului etc.

În ciuda interdicției oficiale în domeniul experimentului poetic, o formă de supraviețuire a poeziei avangardiste combinatorii a fost palindromul. În experimentele sale poetice, futuristul rus Velimir Hlebnikov a folosit acrostihul, anagrama și palindromul, care determină o orientare vizuală foarte expresivă a textului. La Hlebnikov palindromul determină structuri simetrice complexe, ca, de exemplu, în poemele *Pereverten'* (Palindrom) și *Razin*. Dezvoltarea și perfecționarea palindromului în literatura rusă din secolul al XX-lea este legată de numele lui Hlebnikov, mai exact de poemul *Palindrom*:

(Kuksi, kum, muk i skuk)
Koni, topot, inok.
No ne reci, a ceren on.
Idem, molod, dolom medi.
Cin zvan mecem navznici.
Golod, cem meci dolog?
Pal, a norov hud i duh vorona lap.
A što? Ia lov? Volia otcea!
Iad, iad, diadia!
Idi, idi!
Moroz v uzal, lezu v zorum.
Solov zov, voz volos.
Koleso. Jalko poklaj. Oselok.
Sani, plot i voz, zov i tolpa i nas.
Gord doh, hod drog.
I leju. Ujeli?
Zol, gol log loz.
I k vam i trem s Smerti-Mavki [5].

(Bucătarii naşul suferinţa şi plictiseala)
Caii, tropotul, călugărul,
Dar nu este atât de negru cum este
Hai să facem o pereche completă
Prin poziția mea sunt predestinat să țin o sabie pe spate.
Foamea e mai lungă decât sabia?
Amicul și-a pierdut cumpătul și spiritul are picioare subțiri de corb.
Deci, ce? Prind ceva? Cum o vrea Dumnezeu!
Otravă, otravă, unchiule!
Du-te, du-te!
Îngheț într-un nod, mă cațăr cu ochii.
Cântecul privighetorii, părul pierdut.
Roata. Ne pare rău de povară. Colț de piatră.
Săniile plutesc și strigătul de ajutor al mulțimii.
E mândru marșul dricului.
Și eu mint. E posibil?
E furioasă vița de vie, iar jurnalul e gol.
Și moartea-Mavka pentru dumneavoastră e.

Posibil și imposibil în traducerea palindromului

În ciuda faptului că pare doar un joc lingvistic, rezultat în mare parte al unui experiment formal intenționat, palindromul lui Hlebnikov impune un act hermeneutic pe care traducătorul nu-l poate ignora în procesul de transpunere. Deși se consideră că figurile de sunet sunt legate de nivelul sonor al discursului, succesiunea (jocul) de sunete pe care se bazează palindromul hlebnikovian are subtile implicații semantice, imposibil de redat printr-o traducere. Pentru a justifica acest aspect este notabilă afirmația Magdei Jeanrenaud despre traducere ca decodare: „Traducerea este interpretare, adică proces de deverbalizare și reexprimare a unităților de sens, dar și comprehensiune, capacitate de înțelegere, prin intermediul unor «complemente cognitive», a unui ansamblu de presupoziii și subînțelesuri ce presupun o competență extra-lingvistică” [6].

În mod special în cazul palindromului, clișeele despre „fidelitatea” traducerii și despre mitul intraductibilității revin. Mai exact, palindromul reactivează polemicile cu privire la relevanța teoriilor interpretative ale traducerii. Mult timp palindromul (ca și acrostihul, anagrama, omograma,

poezia macaronică etc.) a fost considerat un exemplu relevant de divertisment poetic. În multe texte palindromul pare un nonsens gratuit, asemănător hazardului obiectiv suprarealist. Poetul poate fi mândru de palindromul creat pentru valoarea sa „practică”, auditivă, dar lipsită de sens. În cazul palindromului și a altor forme de poezie combinatorie importanța și necesitatea traducerii la nivel interpretativ scade semnificativ. Indiferent de criteriile după care s-ar ghida traducătorul sau de tehnicile utilizate când încearcă să transpună palindromul, rezultatul poate fi nul. Evident, traducătorul poate oferi o versiune „explicativă” a palindromului în limba-țintă, eventual printr-o notă de subsol în care cititorul este avertizat că în limba-sursă versul respectiv este un palindrom. Tot aici poate fi inserat textul original, transliterat, dacă vorbim despre limba rusă, pentru a se putea recepta muzicalitatea determinată de palindrom.

Lingvistica a permis analize subtile ale faptelor de limbă și a dovedit că orice text cu care se confruntă traducătorul poate fi abordat și descris la diferite niveluri. Aspectul echivalenței, al corespondenței și al adecvării în traducere poate fi investigat la diferite niveluri ale limbii, în funcție de componenta semantică, stilistică, gramaticală sau fonetică. În procesul de traducere, aceste niveluri pot fi implicate mai mult sau mai puțin, în funcție de situație. În prima jumătate a secolului al XX-lea, o serie de cercetători au considerat procesul de traducere o operație de transcodare (J.C. Catford, A. Fiodorov, R. Jakobson, G. Mounin, E. Nida, J.P. Vinay și J. Darbelnet). Abordările acestor cercetători sunt pertinente și astăzi în deprinderea artei traducerii, dar prezintă inconvenientul major de a insista asupra aspectelor lingvistice ale traducerii. Teoriile ulterioare ale traducerii, care tratează traducerea hermeneutic, filozofic și sociologic (direcție teoretizată mai ales de G. Steiner, continuată de A. Berman, J. Derrida, P. Ricoeur etc.), consideră că traducătorul trebuie să redea sensul textului. În acest punct, traducerea poeziei combinatorii repune în discuție disputa dintre lingviștii și teoreticienii traducerii care susțin fie că traducerea se axează doar pe aspecte lingvistice, fie că traducerea se axează și pe (sau mai ales pe) aspecte culturale. Este important de stabilit dacă traducerea palindromului presupune a reda o semnificație gramaticală (conform teoretizărilor lui Jakobson) sau un nivel de înțelegere și de delimitare a unei „imagini”, a „lucrului” desemnat (conform teoretizărilor lui B. Russell), în contextual general al teoriilor interpretative asupra traducerii. De asemenea, din anumite puncte de vedere, problemele de traducere (irezolvabile) pe care le ridică palindromul se pot sprijini pe modelul teoretic eminent lingvistic propus de cercetătorii J.P. Vinay și J. Darbelnet, care fac o distincție clară între nivelul lingvistic și nivelul cultural al traducerii.

Prin palindrom, regulile aleatoriului sunt definitiv instaurate, dar ele au totuși, după cum arată Irina Mavrodin vorbind despre poemele lui Tzara, „o materialitate a lor, o pregnanță senzorială a lor” [7]. Completând ideile cercetătoarei, remarcăm și că palindromul conferă o anumită ritmicitate textului și implică, adesea, anumite abateri gramaticale, semantice și sintactice ce pot determina ambiguitatea sau obscuritatea textului-sursă. În traducerea palindromului se poate opta pentru o echivalare la nivel denotativ (în sensul traducerii efective a unităților lexicale care-l compun) sau/și la nivel conotativ (în sensul traducerii semnificațiilor metaforice și simbolice). Indiferent de variantă, componenta combinatorico-ludică a palindromului dispare. Dacă palindromul nu suportă transferul interlingual (și nu-l suportă!), singura soluție rămâne traducerea „ad litteram”, recomandare pe care Irina Mavrodin o face discutând despre ambiguitatea textului-sursă: „Literaritatea în cazul unor asemenea texte coincide cu literalitatea, iar traducătorul nu trebuie să încerce să înțeleagă «ce a vrut poetul să spună», ci trebuie să-l traducă în litera textului lui” [8]. Uneori, traducătorul poate compensa pierderea jocului cu sunetele, realizând un mecanism asemănător altundeva în text, unde acest lucru este posibil, adică poate apela la ceea ce în terminologia de specialitate se numește *compensație*. Considerăm că nu există alte soluții în afară de cele menționate anterior care să diminueze inconvenientele transpunerii palindromului din rusă în română (și în orice altă limbă).

Concluzii

Sintetizând, indiferent de afinitatea dintre limba-sursă și limba-țintă, palindromul rămâne o problemă de intraductibilitate lingvistică. În cazul acestei figuri de sunet, problema intraductibilității culturale este redundantă. Situația nu se poate rezolva decât prin note de subsol sau/și prin transliterarea unor termeni în limba-țintă. Evident, comunicarea dintre cele două limbi este posibilă, cu precizarea că cititorului din limba-țintă îi revine rolul de a primi „la rece” ideea din textul construit în original ca palindrom. Traducerea poate fi adecvată, cu excepția faptului că nu mai este salvat jocul cu sunetele. Ce poate obține traducătorul din acest pariu pierdut? Un exercițiu de creativitate și de expresivitate indispensabil în formarea sa ca profesionist. O altă explicație posibilă este oferită de Irina Mavrodin: „Mi-am alimentat propria creativitate din traducere, care-i o exegeză foarte importantă, de fapt. Când ești foarte aplicat, textul te obligă la un fel de teoretizare a lui. Dacă nu ai o vedere complexă asupra poeziei, nu poți să fii poet. Poți să rămâi într-o groapă, într-un impas definitiv. Trebuie să ai capacitatea de a te situa în raport cu diferite tipuri de poezie, să-ți reglezi din mers propria propunere” [9].

Referințe bibliografice

- [1.] Gasparov, M.L. *Kratkaia literaturnaia ențiklopediia* (red. A.A. Suvorov). Moscova: Sovetskaia ențiklopediia, 1968, p. 655.
- [2.] *Grupul μ , Retorică generală* (traducere de Antonia Constantinescu și Ileana Littera). București: Editura Univers, 1974, pp. 41-43.
- [3.] Textul original, ca și alte versuri palindromice ale poetului, pot fi văzute în original pe site-ul <http://fb2.booksgid.com/content/B3/valeriy-bryusov-polnoe-sobranie-stihotvoreniy/341.html>, consultat la 11 martie 2012.
- [4.] Biriukov, S.E., Dvinianinov, B.N. *Uroki Hlebnikova: palindromiceskie poemî Nikolaia Ladîghina în Poeticeskii mir V. Hlebnikova: Naucino-metodiceskie problemî izuceniia*. Volgograd: Izvestiia Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta, 1990, p. 85.
- [5.] Hlebnikov, V. *Tvoreniiia*. Moscova: Sovetskii pisatel', 1986, p. 57.
- [6.] Jeanrenaud, Magda. „Traducator-autor: o relație decalată”. *Observator cultural* 176 (2003), http://www.observatorcultural.ro/Traducator-autor-o-relatie-decalata*articleID_8610-articles_details.html, consultat la 28 februarie 2012
- [7.] Mavrodin, Irina. *Despre traducere – literal și în toate sensurile*. Craiova: Editura Scrisul Românesc, 2006, p.124.
- [8.] *Idem*, p. 22.
- [9.] Mavrodin, Irina. „Poezia, eseul, studiul critic și traducerea s-au alimentat reciproc”. *Observator cultural* 594 (2011), http://www.observatorcultural.ro/Poezia-eseul-studiul-critic-si-traducerea-s-au-alimentat-reciproc*articleID_25939-articles_details.html, consultat la 15 februarie 2012.